

FOTO JOS LAMMERS, HH

FOEFJES MET DE BIJNA-DODEN

door Meerten B. ter Borg

„Ouderen staan voortdurend in de weg. Ze moeten letterlijk uit de weg worden geruimd.“

Deze week nam een Deense verpleegster er tweeëntwintig voor haar rekening.

Meerten B. ter Borg, godsdienst-socioloog, onderzoekt de oorsprong van de stigmatisering van de 'oudjes'. „Je zal zien dat je ouders net doodgaan op het moment dat je met vakantie zou gaan.“

Laten we er geen doekjes om wonden: in de moderne cultuur zijn ouderen mensen die hun tijd gehad hebben. Dat ze er nog zijn is goed en lastig tegelijk. Het is goed: het bewijst dat we vooruitgaan, dat de wetenschap in onze tijd een grote levensverwachting garandeert. Ouderen bewijzen ons, alleen al door te bestaan, dat de dood ver weg is. Het is ook goed dat ze er nog zijn, omdat het onze humaniteit bewijst. Wanneer men ons zou verwijten dat we materialistisch zijn, liefdeloos, niets voor anderen over hebben, gevangen in het nutsdenken, dan kunnen we wijzen op wat we allemaal uitgeven aan de verzorging van onze ouders. De ouderen hebben nut als alibi. Daarom is het goed dat het lastig is dat ze er zijn.

Veel ouderen ervaren zichzelf als een last. Sommigen weten er wel wat op en zijn bijvoorbeeld voorstander van de Drion-pil: de ouderen moeten het recht krijgen er pijnloos een einde aan te maken als ze het gevoel hebben dat ze te veel zijn. Zo zullen er voortdurend suggesties worden gedaan om de last (of het gevoel een last te zijn) te beheersen. Ja, maar is dit niet een te eenzijdig beeld? Is het niet zo dat de laatste levensfase van mensen vaak als een bevrijding wordt gezien. Eindelijk verlost van de stress van het werk? Zeker. Dat is het gevolg van de hardheid van het arbeidsbestel. Voor wie daarin een aantal decennia heeft gefunctioneerd, lijkt de pensionering een bevrijding. Dat kan het ook zijn, mits men erin slaagt jong te blijven. Het onmogelijke, dat door velen wordt nagestreefd, is dan ook verwoord in het gezegde: 'iedereen wil oud worden, en niemand wil oud zijn'. De vraag die zich nu voordoet is: waarom vallen de ouderen in de categorie van hen, die niet meer mee kunnen? Waarom vallen ze eerder in de categorie van de hulpbehoevenden dan in die van de eervol vrijgestelden? Waarom valt de verzorging van de ouderen eerder in de categorie van de verpleging dan in die van de luxueuze bediening?

Het gaat hier om enkele onvoorziene, wellicht ongewenste, consequenties van het moderne, westerse wereldbeeld. In de eerste plaats wil ik de lineaire tijdsopvatting noemen die we er in de moderne samenleving op nahouden. De meeste traditionele culturen houden er een circulaire tijdsopvatting op na. Daarin geldt: wat geweest is komt weer terug. Zoals op de zomer de herfst en de winter volgt, zo volgt op de winter de lente en

de zomer, keer op keer. Zo volgen ook de generaties elkaar op, eeuw naar eeuw. De christelijke traditie heeft hiermee gebroken. Volgens de bijbel is er een begin aan de tijd en er is een einde aan de tijd. Nader ingevuld betekent dit een ontwikkeling van minder volmaakt naar meer volmaakt of van simpel naar complex. Weer een stap verder en men gelooft dat er vooruitgang is. Nog weer een stap verder en men gelooft dat het mogelijk en noodzakelijk is zelf een bijdrage te leveren aan deze vooruitgang. De lineaire tijdsopvatting komt tot wasdom in de industriële samenleving, als in het menselijke bewustzijn en levensritme de steeds terugkerende opeenvolging der seizoenen een veel minder belangrijke rol gaat spelen dan voorheen in de agrarische samenleving. De opvatting van de tijd als rechtlijnig voortschrijdend (lineair), gekoppeld aan een vooruitgangsgeloof, heeft een aantal consequenties. Om te beginnen: levensverwachting wordt een stuk minder belangrijk. Cru gesteld: de tijd waarin jij, oudere, geleefd hebt is niet meer de tijd van nu. Je kennis is verouderd, de normen die je erop nahoudt slaan nergens meer op. Wat moeten we met je ervaring? Ouderen hebben maar al te vaak het gevoel te leven in anderen's tijd. De huidige generatie heeft niet de neiging zich op het verleden te oriënteren of te waarderen wat de ouderen in hun tijd tot stand hebben gebracht.

Een tweede kenmerk van de moderne cultuur dat ik wil noemen is het arbeidsethos. Iedereen wordt geacht een bijdrage te leveren aan de maatschappij, de vooruitgang. Onvermijdelijk is dat de bijdrage die de oudere kan leveren stilaan vermindert. Wanneer het leveren van een bijdrage aan de maatschappelijke vooruitgang als de zin van het leven wordt gezien, dan betekent dat dat ouderen hun leven, als zij uitgewerkt zijn, als betrekkelijk nutteloos ervaren. Nu is de vraag gerechtvaardigd: hoe zit het met de bijdragen die in het verleden zijn geleverd? Ouderen wijzen daar ook wel op: „wij hebben het land na de oorlog opgebouwd“. Dat daarop weinig reactie komt is begrijpelijk vanuit een kenmerk dat ik al genoemd heb: men is niet in het verleden geïnteresseerd. Laten we toch even naar dat verleden terugkeren. De mensen die nu oud zijn, zijn tussen de beide wereldoorlogen geboren. Ze komen uit een wereld, waar wij ons niets meer bij kunnen voorstellen. De weg terug naar die tijd is afgesloten. Daardoor lijden sommige ouderen enigszins onder wat sociologen *anomie* noemen: hun normen sluiten niet meer aan

op de werkelijkheid van nu en dat geeft hen een gevoel van zinloosheid. Ze begrijpen steeds minder waar de wereld van vandaag over gaat. Van de miscommunicatie die hier het gevolg van is geef ik een voorbeeld: de videorecorder. Dankzij de steeds volmaktere (chip-)technologie, kunnen dergelijke apparaten steeds meer. Een gevolg daarvan is dat de bediening ervan steeds moeilijker wordt. Alleen voor wie met digitale apparatuur is opgegoeid, is de bediening van de videorecorder werkelijk te begrijpen. Het typerende voor de situatie is, dat dezelfde technologie anders aangewend had kunnen worden. In plaats van het benutten van de technologische capaciteit voor allerlei foefjes, had zij ook aangewend kunnen worden voor bedieningsgemak van hen, die nog uit de tijd stammen van de draadomroep met de keuze uit vier zenders. Ouderen vormen een geweldige markt voor video-recorders maar de technici begrijpen eenvoudigweg niet wat de ouderen niet begrijpen.

Het werk is een van de belangrijkste zingevers van ons leven. Daarbij is het uiterst belangrijk dat dit werken goed gebeurt, dat wil zeggen: efficiënt en effectief. Ik noem dat, uit overwegingen van efficiëntie: E2. Om E2 te bereiken, zijn we voortdurend obstakels uit de weg aan het ruimen die deze efficiëntie en effectiviteit in de weg zouden kunnen staan. Zo lijkt snelheid wel een waarde op zichzelf geworden. De files op de wegen worden niet gezien als een manier om eens even bij te komen van het jachtige bestaan, als een welkome pauze tussen de beslomeringen van het werk en de beslomeringen van het gezin. Integendeel. Ze worden gezien als een belemmering, en zo worden ze een extra stress-factor. Alles wat onze efficiënte tijdsbesteding in de weg staat, moet geëlimineerd worden. Het is niet nodig om uit te leggen dat een dergelijk klimaat ongunstig is voor bejaarden. Hun bewegingen worden langzamer, hun motoriek wordt minder trefzeker. Hun levensritme wordt voortdurend onderbroken door lichamelijke ongemakken. De informatiestromen die op hen afkomen kunnen ze niet bijhouden. Dat heeft twee gevolgen: ouderen staan voortdurend in de weg. Ze moeten uit de weg worden geruimd. Letterlijk. Daartoe worden bejaardentehuizen ingericht, waar professionals naar hen omkijken. Of er wordt, als dat goedkoper en aangenamer is, een systeem van thuiszorg gecreëerd. De oudjes moeten zo veel mogelijk uit het echte leven worden geweerd. Ze passen er eenvoudig niet in,

Met hun traagheid en onhandigheid slaan ze ons met wanhoop. Daarom is het voor ons goed dat ouderen geïsoleerd leven, in een eigen wereld, zowel in ruimte als in tijd. Dat heeft voor ons, die nog echt leven, bovendien nog het voordeel, dat we ons maar nauwelijks met hen hoeven te identificeren.

De maatschappij wordt steeds ingewikkelder en onoverzichtelijker en er is steeds meer voor nodig om je staande te kunnen houden. We worden voortdurend bestookt met informatie, we moeten steeds meer zaken regelen. Er is dienstevolg steeds minder tijd. Alles moet gepland worden. Dat is niet gemakkelijk. Het is een heidens karwei om daarbij ook nog rekening te houden met de ouderen. Zij laten zich niet plannen. Je zal zien dat je ouders net doodgaan op het moment dat je met vakantie zou gaan. Je geld krijg je terug dankzij de annuleringsverzekering. Maar de tijd ben je kwijt. Een heel jaar zonder vakantie in deze hectische wereld. Hoe moet dat? Daarom is het goed dat we de bejaarden in hun eigen sfeer laten leven. Daarom wordt het steeds wenselijker hun kwalen en hun levensende te beheersen.

De ideologie van de volledige, betaalde werkgelegenheid voor mannen en vrou-

wen heeft verschillende gevolgen voor de bejaarden. De waardering voor onbetaalde arbeid die traditioneel door vrouwen werd verricht, is verminderd. Daarmee ook de onbetaalde zorg die vrouwen besteedden aan hun ouders, als de mannen naar hun werk en de kinderen naar school waren. De vrouwen hebben die tijd nu nodig om zelf betaalde arbeid te verrichten. Het wordt niet gezien als een wezenlijke bijdragen, maar als een noodoplossing, waar professionele oplossingen beter zouden zijn. De zorg voor de ouderen wordt derhalve aan vaklieden overgelaten. De professionele hulpverleners werken in een spanningsvolle situatie. Aan de ene kant moeten ze voldoen aan de norm van efficiëntie en effectiviteit. Ze krijgen bij wijze van spreken voorgerekend hoeveel bejaarden ze per uur moeten behandelen. Aan de andere kant worden ze geacht deze mensen in hun waarde te laten. Ook is er minder waardering voor het werk dat ouderen nog kunnen doen, zoals op de kinderen passen, sokken stoppen.

Omdat het verleden nauwelijks meer telt in het moderne heden, is het belang van de ouderen minder geworden. Hoe zit het met de toekomst van de ouderen? De ouderen hebben één toekomst: de dood. In het traditionele wereldbeeld bestond er een leven na de dood. Men leefde voort, maar nu in een hiernamaals, en vandaaruit kon men wellicht nog wat betekenen voor wie achterbleven. In ieder geval ontledende de oudere aan de naderende toetreding tot het hiernamaals een zeker prestige. De totale gerichtheid op het binnenwereldlijke, die we nu zien, betekent ook het opzietten van het hiernamaals. Daarmee is de ouderen het laatste restje toekomst ontnomen. Wie dood is, is dood en heeft niets meer te verwachten. Wie oud is, is bijna dood. Het wachten is eenvoudigweg op zijn heengaan. Het opzietten van het traditionele godsdienstige wereldbeeld betekent niet, dat het paradijs helemaal uit de cultuur is verdwenen. De gedachte eraan leeft voort. Het is alleen zaak, dat het in het hier en nu wordt verwezenlijkt. Het paradijs zelf bestaat niet, maar er bestaat bij tijd en wijle wel iets wat erop lijkt: paradijselijkheid. De consumptiemaatschappij is in feite de jacht op de paradijselijkheid. Voortdurend wordt het ons voorgespiegeld: producten die zorgen voor een stukje paradijs op aarde. De reclamespots op de televisie tonen perfecte mensen met perfecte producten in een perfect klimaat. Dat is voor iedereen weggelegd die het aangeprezen product koopt, of dat nu

een sportschoen of een automobiel is. Zo wordt in de moderne samenleving het paradijs nagestreefd. Maar het is niet het paradijs wat daadwerkelijk wordt bereikt, het is hooguit paradijselijkheid: een kortdurende illusie in het paradijs te zijn. Een ding staat het paradijs in de weg: de tijd. Het gaat voorbij. Het is van korte duur. Na een paradijselijke vakantie moet men weer een heel jaar aan het werk om het te verdienen. Bovendien: na een tijdje begint een aards paradijs te vervelen en wil men weer iets anders. Hier komen merkwaardig genoeg de ouderen in beeld. Het ware paradijs, zo stellen de reclamejongens het voor, komt als je bevrijd bent van de verplichting te werken. Daarom valt of staat het paradijs met een goed pensioen. In de reclamespots waarin dit idee wordt waargemaakt, zien we ouderen die zich gedragen als veertigers die met vakantie zijn. Het enige verschil met veertigers is dat ze niet de loden last van de verantwoordelijkheid voor kinderen en werk hoeven te dragen. Hier worden ouderen voorgesteld als jongeren die niet moe zijn. Want waarvan zouden ze moe zijn? Deze ouderen zijn werkelijk vrije mensen. In het beeld van de ouderen dat hier wordt neergezet, wordt de ouderdom volkomen ontkend. Hier zien we de manier waarop ouderen nog gewaardeerd worden. Als ze zich succesvol gedragen als jongeren. De ouderdom wordt ge-

Ik heb getracht de positie van de ouderen te schetsen vanuit de logica van onze moderne cultuur. De conclusie moet luiden dat de ouderen slechts op één manier in onze cultuur passen: als symbool van onze humaniteit. Maar die humaniteit is uiterst dubbelzinnig. Ze bestaat bij de gratie van het feit dat we de ouderen tot oudjes hebben gemaakt, tot hulpbehoevenden. Ze bestaat bij de gratie dat we ze buiten hebben gesloten. Het eert Uw vader en Uw moeder is verworden tot liefdadigheid. Wij willen dat zo laten om maar niet te hoeven kijken in de spiegel die de ouderen ons voorhouden. Om de pijnlijke vraag maar niet te horen, die zij ons stellen: wat is dat voor leven, dat jullie leiden, waarin nauwelijks plaats is voor zoiets natuurlijk, onvermijdelijk en waardevols als een laatste levensfase?

Een uitgebreidere versie van dit essay verschijnt volgend jaar in het boek *Oud geboren om jong te sterven* (uitgeverij Meinema).